

Niemand is wijzer dan Socrates

Het Griekse orakel te Delphi werd in de vijfde eeuw voor Christus gevraagd, of er iemand bestond, die wijzer was dan Socrates. En uit de diepe spleten tussen de nevelige en ontzagwekkende rotspartijen van Delphi, waar de godheid woonde, klonk: "Niemand". Het opperste gezag van de oude Grieken had gesproken.

De Atheense Socrates was verbaasd toen hij dit van een vriend vernam. Hij zag zichzelf immers juist niet als een geleerde. Daarom nam hij zich voor net zolang te zoeken, totdat hij iemand zou vinden die wijzer was dan hij. Dan zou hij de godheid kunnen vertellen, dat deze zich had vergist. Zijn leven lang trok hij daarom door Athene, om stadgenoten en vreemdelingen te bestoken met vragen die ons tot op heden bezighouden.

Rechtsgeleerden verzocht hij in enkele zinnen te zeggen wat nu precies rechtvaardig is, zodat hij ernaar kon handelen. Geleerden vroeg hij wat ware kennis is, en hem hierin te onderwijzen. En kunstenaars vroeg hij te zeggen wat schoonheid is. Een ieder, vooral zij die beweerden ergens verstand van te hebben, voelde Socrates aan de tand en drong hij in het nauw met zijn lastige vragen. Voor alle voornaamste figuren werd Socrates dan ook tot een plaag en, zo zal blijken, een gevaarlijke vijand.

Hij schaadde hun aanzien en gezag door hen onvermoeid met vragen te doorsteken. Hij maakte hen belachelijk, door ten overstaan van volgelingen en toehoorders aan te tonen dat de ondervraagde niet eens op eenvoudige vragen - over goed en kwaad, mooi en lelijk, kennis en onwetendheid - een nauwkeurig antwoord kon geven. Laat staan dat de betreffende daarover enige wijsheid bezat!

Uiteindelijk liep het slecht af met de beroemdste wijsgeer uit de oudheid. In 399 voor Christus werd hij op 70-jarige leeftijd door een volksrechtbank veroordeeld tot het drinken van de gifbeker. Hij zou schuldig zijn aan het niet erkennen van de goden van de staat, en met zijn praatjes op straat de jeugd van Athene bederven.

Ontstaan van de filosofie

Socrates werd in 469 voor Christus geboren als zoon van een beeldhouwer en een vroedvrouw. Doordat hij weetgierig en twistziek was, liet hij de arbeid van zijn vader al vroeg voor wat het was. Hij ging in de leer bij

leraren, die toen van heinde en verre naar het democratische Athene kwamen. Leraren die tegen vergoeding onder meer les gaven in filosofie. Deze wetenschap ontstond in het Griekenland van deze tijd. Zij probeert op tal van levensvragen een antwoord te vinden door helder en logisch te denken.

Elke levensvraag leidde toen, net als nu, uiteraard tot verschillende antwoorden. Wat is geluk, en hoe kan dit het best worden bereikt? Wat is beter voor een land: een regering door het volk of door geleerden? Bestaan de goden, en zien zij er uit als mensen? Wat is de zin van ons bestaan? Hoe en waaruit is de aarde ontstaan, is zij een maaksel van de goden, maar wat is daarbij hun doel, en wie heeft de goden geschapen? Is de aarde rond of plat, en draaien de planeten en de zon om de aarde?

In eindeloze twistgesprekken bestreden de filosofen elkaars meningen over deze vragen. Geen onderwerp dat de mens bezighoudt, bleef onaangeroerd. Iedere vraag was toegestaan, en geen enkel antwoord werd bij voorbaat uitgesloten. Zo ontstond de kunst om anderen met argumenten te overtuigen van de juistheid of onjuistheid van beweringen. Het zal daarom niet verbazen dat de Grieken meesters werden in spreken, argumenteren en het juist formuleren van hun denkbeelden. Een kunst die **retorica** wordt genoemd.

Dat de Grieken op tal van vragen het juiste antwoord niet wisten, is niet belangrijk. Vooral omdat voor veel van hun vragen, zo begrijpen we inmiddels, één passend antwoord nu eenmaal ontbreekt. Wat is bijvoorbeeld schoonheid, en is liegen altijd slecht? En: hoe houd je orde in een klas? "Wat is orde?", zou Socrates eerst vragen.

Veel belangrijker dan de antwoorden, was de drang om te weten en te begrijpen die de Grieken aan de dag legden. Deze dorst naar kennis leverde Athene in de vijfde en vierde eeuw voor onze jaartelling de grootste denkers en kunstenaars aller tijden op.

De lastige vlieg

Socrates en zijn leer kennen we voornamelijk via de geschriften van zijn leerlingen: de filosoof Plato en de veldheer en geschiedschrijver Xenophon. Socrates, die zichzelf de bijnaam de 'lastige vlieg van Athene' gaf, was een in alle opzichten merkwaardige figuur. Hij heeft Athene nooit verlaten, behalve om deel te nemen aan veldtochten. Daarbij muntte hij uit in dapperheid en het doorstaan van honger, kou en vermoeienissen. Nooit hoorde iemand hem klagen. Zijn uiterlijk was foelelijk en had weinig van de fijne trekken van een beschaafde Griek. Zijn gestalte was krachtig en gedrongen, zijn gezicht rond, en zijn neus plat en stomp. Hij droeg een zware baard, was kalend, en zei ooit te hopen door middel van dansen van zijn dikke buik af te komen.

Over uiterlijke dingen en bezit maakte hij zich geen zorgen. Zo liep hij het hele jaar rond in een haveloos gewaad, en het liefst blootsvoets. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat vermaakte hij zich met filosofische gesprekken, verdiende niets en werd deels onderhouden door trouwe vrienden. Voor zijn 'onderwijs' nam hij geen geld aan. Zij die dit wel deden, noemde hij prostituées der wijsheid, zoals zij die hun schoonheid (lichaam) verkopen prostituées worden genoemd.

Door zijn gesprekken verwaarloosde hij zijn drie zonen en zijn vrouw Xanthippe. De vraag is hoe zij financieel rondkwamen. Misschien van het weinige geld dat Socrates van zijn vader had geërfd.

Gedurende heel zijn leven was hij het toonbeeld van zelfbeheersing en soberheid, hoewel hij soms kon drinken als geen ander zonder 'duizelig' te worden. Altijd was hij onder de mensen, op straat, waar het leven in Athene zich afspeelde. Nooit nam hij een blad voor zijn mond en altijd spoorde hij aan rechtvaardigheid en wijsheid te zoeken, in plaats van bezit en roem. Hij was vrij van de jacht naar bezit, en kijkend naar alle koopwaar op het marktplein, zei hij eens: "Wat zijn er toch een hoop dingen die ik niet begeer". Slechts één zaak had zijn aandacht: filosofie.

Socrates had de gewoonte vroeg op te staan en zich te begeven naar de zuilengalerijen, het marktplein, de scholen of de werkplaatsen van ambachtslieden. Daar sprak hij iedereen aan, vooral personen die als geleerd bekend stonden of die beschikten over een amusante domheid. Dan begon het spel van vraag en antwoord. Hij begon met onschuldige vragen en vroeg steeds verder, totdat het gesprek uitkwam op wijsgerige vragen als: wat is goed en wat is kwaad?

Was men eenmaal bij dergelijke kwesties aangeland, dan daagde 'de lastige vlieg' zijn gesprekspartners uit een duidelijk standpunt in te nemen. Was dat gebeurd, dan nam hij het gesprek over, om te onderzoeken of het wel klopte wat de ander zojuist had beweerd. En altijd wist hij het onvolledige, het dwaze of het tegenstrijdige in het standpunt aan te tonen. En daarmee de onwetendheid van zijn gesprekspartner.

Zelf liet hij zich echter niet ondervragen en kwam nooit met een oplossing. Hij beweerde namelijk slechts één ding te weten, en dat was dat hij zelf niets wist! En om na te gaan of anderen misschien wel wat wisten, onderzocht hij of zij die beweerden iets te weten, dit ook daadwerkelijk wisten.

Hij vergeleek zichzelf graag met zijn moeder, die vroedvrouw was. Zijn taak was anderen te helpen bij de 'geboorte' van kennis en inzicht, via het stellen van vragen. Zij werden daardoor gedwongen tot nadenken. Zijn methode om via vraag en antwoord tot kennis te komen, noemen we **dialectiek**.

Deze 'onderzoeken' van Socrates leidden, zo vertelt Plato, nogal eens tot ergernis bij hen die door de 'onwetende' filosoof werden uitgehoord. Zo tierde de geleerde Hippias tegen Socrates, die hem over rechtvaardigheid ondervroeg: "Bij Zeus! Ik zal u niet eerder antwoorden, voordat ge mij eerst hebt uiteengezet, wat rechtvaardigheid is. Want het is te zot dat ge anderen uitlacht, ieder ondervraagt en in de war brengt, terwijl ge zelf niet bereid zijt uw visie over een zaak uiteen te zetten!"

Spottend kon Socrates in zo'n geval zeggen: "Maar ik weet niets. Ik houd u niet voor de gek. Ge moest eens weten hoe ik snak naar uw geleerdheid, hoe ik mijn aandacht op uw woorden toespits! Geen kruimel van wat uit uw mond komt, zal op de grond vallen. Mijn hele leven worstel ik al met de vraag wat goed is en wat kwaad. De één zegt dit, de ander dat, ik kan er geen touw meer aan vastknopen. Uw kennis in deze zaken komt mij als een geschenk uit de hemel. Als ik me nu altijd gedraag volgens uw definitie van het goede, dan zal ik gelukkig nooit meer zondigen, en zeker tijdens of na mijn leven niet gestraft worden

voor mijn daden. En gebeurt dat wel, dan zeg ik mijn rechters dat zij zich tot u moeten richten, omdat u mij fout heeft onderwezen in het goede en kwade..."

Of: "Dacht u werkelijk dat ik zo dom zou zijn u, de grote Thrasymachus, voor gek te willen zetten? Ik kan net zo goed proberen een leeuw te scheren". Aan het eind van de gesprekken bleek dat allen slechts schijnwijsheid verkondigden, welke geen enkele duidelijkheid bracht in menselijke vragen. En daarom zette hij zijn speurtocht naar iemand met werkelijke wijsheid voort, hoewel hij er nooit in is geslaagd zo'n persoon te vinden. Hij toonde daarmee dus aan dat de kennis van de mens weinig of niets waard is, en dat ons daarom slechts bescheidenheid past.

Dat Socrates door het orakel van Delphi de wijste werd genoemd, is begrijpelijk. Hij was immers in zoverre wijs, dat hij tenminste wist geen antwoord te hebben op de belangrijkste levensvragen van de mens. Hij hield zichzelf niet voor de gek, zoals de tallozen die hij ondervroeg.

De leer van Socrates

Ook vóór Socrates zijn er filosofen geweest. Zij waren vooral geïnteresseerd in de natuur in plaats van in menselijke zaken. Zij dachten na over het heelal, het ontstaan van de aarde en de oorzaak daarvan. Het waren de wegbereiders van exacte wetenschappen als astronomie (sterrenkunde) en wis- en natuurkunde. In de eeuw van Socrates vond een ommezwaai plaats. Het onderzoek richtte de blik steeds meer op de mens in plaats van op de dingen buiten hem. Vooral bij Socrates zelf was dit zo. Zijn

lijfspreuk luidde: "Ken uzelve". Zijn interesse in de mens blijkt onder meer uit het antwoord dat hij eens gaf, toen hem gevraagd werd waarom hij nooit buiten de muren van Athene kwam. "Vergeef het mij, m'n beste. Kijk ik ben nogal weetgierig, en de velden en de bomen buiten de stad willen mij niets leren, de mensen van Athene wel".

Zijn aandacht ging vooral uit naar de kennis van goed en kwaad: de **ethica**. Alleen wanneer de mens precies weet wat goed voor hem is en goed handelt, kan hij gelukkig worden, zo meende Socrates. En geluk was volgens hem het hoogste goed, waarnaar ieder mens zijn hele leven zal streven. Conclusie: om gelukkig te worden, moeten wij precies weten wat goed is. Want hoe zouden wij goed kunnen doen en gelukkig worden zonder te weten waarin het goede bestaat. Of zoals hij wel zei: "Het doel van een schoenmaker is het maken van schoenen. Maar hoe kan hij ooit een schoen maken, zonder kennis van schoenen?"

Volgens Socrates zoekt elk mens uit eigenbelang het beste voor zichzelf. Als hij weet hoe hij dit vindt - door het goede te doen - zal hij nooit iets slechts doen. Vandaar dat Socrates kennis van het goede als belangrijkste in het leven zag. Hij wijdde zich tot op de dag van zijn dood aan het zoeken van die kennis. Hij zocht naar een **definitie** van het goede, om te weten waaruit het bestaat. Nooit vond hij de definitie. Maar wel toonde hij door zijn vragen aan welke dingen niet goed zijn om na te streven en nooit naar geluk kunnen leiden. Dit is volgens hem de jacht naar bezit, zingenot, macht en roem. Het nastreven hiervan maakt de zoekende geest blind en slaaf van primitieve hartstochten. De begeerte hiernaar is, zo leert de geschiedenis van Athene, oorzaak van afgunst en ongeluk.

Athene

Door zijn dagelijkse verhoren, waaruit altijd bleek dat niemand echte kennis had, stelde Socrates niet alleen de zogenaamde geleerden in een kwaad daglicht. Hij deed dit ook met de staatsvorm van Athene: de democratie. Deze was regelmatig het middelpunt van zijn spot, en die kwam zo hard aan, dat hij ten slotte staatsgevaarlijk werd verklaard en veroordeeld.

Athene en de nabije omgeving vormde ten tijde van Socrates een democratische stadstaat. In het hoogste staatsorgaan, de Vergadering, hadden alle zonen van vrije, Atheense ouders zitting, als zij de

leeftijd van 21 jaar hadden bereikt. Het waren er zo'n 43.000. De rest van de totale bevolking van ruim 300.000 mensen bestond uit niet-stemgerechtigden: vrouwen, kinderen, slaven (115.000) en zij die zich in Athene hadden gevestigd.

De burgers die zitting hadden in de Vergadering waren aanhanger van de democratische óf de oligarchische partij. De eerste partij bestond vooral uit armeren en ambachtslieden, de tweede uit rijke kooplui en de adel. Vier keer per jaar kwam de Vergadering bijeen. Meestal werd zij slechts door 3000 burgers bijgewoond, tenzij er heel belangrijke beslissingen genomen moesten worden. Gedurende de democratische geschiedenis van Athene, lagen de democraten met de rijke burgers die een oligarchie wilden vestigen overhoop in een steeds grimmiger partijstrijd.

Een **oligarchie** is een staatsvorm waarbij alleen een kleine, bevoorrechte klasse aan de macht is, zoals de adel en de rijken. Maar Athene was een **democratie**: een staatsvorm, waarbij alle burgers (demos = volk) meeregeren door hun stem in staatszaken te laten horen. En natuurlijk waren er spanningen tussen de rijken en de armen. Deze laatsten waren in de meerderheid, en hadden het dus voor het zeggen. Zij voelden wrok tegen de weelde van de vaak goed geschoolde en welbespraakte rijken, die genoeg geld hadden om de hele dag niets te doen en zich te laten onderwijzen. Daarom werden aan de rijken steeds hogere belastingen opgelegd, werden ze regelmatig vals beschuldigd en tot hoge boetes veroordeeld. De rijken zweerden samen en zonnen op omverwerping van de democratie.

Naast de Vergadering was er een Raad. Dit was het dagelijks bestuur van Athene, dat bestond uit 500 leden van de Vergadering. Zij hadden een jaar zitting in deze commissie, die onder meer belast was met wetgeving en uitvoering van besluiten. Verder hadden de stemgerechtigde burgers zitting in rechtbanken. Deze bestonden uit dertig juryleden in kleine rechtszaken tot enkele honderden bij belangrijke processen. Zij hadden één jaar zitting.

Begrijpelijk is dus dat de stemgerechtigde Athener een vrij man moest zijn, gereed om op ieder moment de staat te dienen, in vredes- en oorlogstijd. Het meeste werk werd dan ook gedaan door slaven. Veel Atheners, vooral de filosofen, hun leerlingen en de gegoeden, keken neer op arbeid. Zij besteedden hun aandacht liever aan literatuur, filosofie, toneel, het onderhouden van vriendschappen en wedstrijden in sport, welsprekendheid en muziek.

Nadat een jarenlange strijd met de Perzen uit het oosten omstreeks 459 voor Christus was afgesloten met een overwinning, brak een periode van welvaart aan voor Athene. De stad ontplooidde zich als de belangrijkste handelsstad van het gebied rond de Middellandse zee. Alle vormen van cultuur, zoals beeldhouwkunst, bouwkunst, toneelkunst, filosofie, letterkunde, muziek en dans, beleefden een periode van onvoorstelbare bloei. Door haar democratie en de behoefte van welgestelden aan hogere geestelijke vorming, trokken vele, reizende leraren (**sofisten**) naar Athene. Zij gaven daar les in praktische levenswijsheid, filosofie en welsprekendheid, vooral aan de rijke jeugd.

Vooraf de welsprekendheid was een ongekend populair vak. Het ging er niet om wie gelijk had, maar wie gelijk kreeg in Athene. Aan alles werd getwijfeld, en overal werd over gediscussieerd. Atheners waren praat- en twistziek. En in de Vergadering of voor de juryrechtbank, kwam het op overtuigingskracht aan. De meeste stemmen golden, dus het was zaak goed zijn zegje te kunnen doen.

Goed begrepen moet worden, dat het in die tijd een zootje was in Athene. Door de rijkdom werden de oude zeden en gewoonten ondermijnd. Het geloof in de goden brokkelde af, en filosofen gaven op dezelfde vragen uiteenlopende antwoorden. Waarin moesten mensen nog geloven, wat was waar? Daarbij kwam dat de sofisten steeds meer leraren werden in spitsvondigheid en rijken leerden recht te praten wat krom is, en krom wat recht is. Dan zouden ze zich krachtig kunnen verdedigen voor de rechtbanken en een goed figuur slaan in de Vergadering.

Met hulp van Athene's aartsvijand Sparta, wist een groep vooraanstaande figuren met steun van welgestelden twee keer de democratie in Athene omver te werpen. Veel democraten werden gedood, beroofd en verjaagd. Dit gebeurde in 411 en 404. De bevolking was diep geschokt, en met vereende krachten werd in 403 de democratie hersteld.

De belangrijkste en wreedste leiders van de opstand waren leerlingen van Socrates. Hij was ook degene die met de democratie als staatsvorm in al zijn preken de draak stak. De wijsgeer werd steeds meer als een gevaar voor de wankelende democratie gezien.

Socrates en de democratie

Socrates was voorstander van een **aristocratie**. Dat is volgens hem een regering door de besten, zij die bewezen hebben daarvoor de verstandelijke vermogens te hebben. Het volk was naar zijn mening niet in staat tot regeren. Hij vergeleek de staat met de mens. Ook bij hem moet het beste, het verstand, regeren en richting geven. Het denken mag zich daarbij niet laten leiden door gevoelens van hebzucht, afgunst of haat. Omdat de grote massa werd bezeten door deze hartstochten, zou zij niet in staat zijn tot regeren. Socrates zelf was het levende voorbeeld van iemand die zijn denken niet liet beïnvloeden door dergelijke gevoelens.

Om zijn denkbeelden te verduidelijken, maakte hij gebruik van vergelijkingen. Hij vroeg bijvoorbeeld wie het beste zieken kon genezen. Dat is uiteraard een dokter, een vakman die na jarenlange studie en ervaring weet hoe hij de belangen van zijn patiënt moet behartigen. Hij laat zich daarbij leiden door zijn grondige vakkennis, zo antwoordden omstanders op zijn vraag. En wie zou het beste een schip in een storm kunnen besturen? Een kapitein, een willekeurig passagier of allen die op het schip aanwezig zijn? Een kapitein natuurlijk, luidde het antwoord. Zo stelde hij tal van eenvoudige vragen om te besluiten met: en het schip van de staat, dat veel en veel moeilijker is te besturen dan elk ander schip. Wie moet daar de leiding over hebben. Iemand die echt weet, en heeft bewezen de beste te zijn in staatszaken? Of is iedereen daartoe in staat, zowel timmerlieden, leerlooiers, schapenhoeders als lampenmakers en koekenbakers? Het antwoord lag voor de hand.

Dit was natuurlijk felle kritiek op de Atheense democratie, waarvan de meerderheid van de Vergadering bestond uit 'onwetende' burgers. En mede omdat de democratie al tweemaal ten val was gebracht, sloegen veel Atheners zijn lessen met wantrouwen gade.

Verder was hij bij velen door zijn spot gehaat. En streng gelovigen beschouwden hem als gevaarlijk, omdat hij alle geboden, tradities en voorschriften nauwkeurig onderzocht, en zo nodig verwierp. Dit zorgde voor grote onrust.

